

je to odseljevanje nadaljevalo. Nekateri so odšli legalno, drugi so pobegnili. Med najbolj množičnimi je bilo odseljevanje iz mesta Pulj pozimi 1946/47, potem ko je postalo jasno, da bo mesto z mirovno pogodbo pripadlo Jugoslaviji.⁵

Po podpisu mirovne pogodbe z Italijo 10. februarja 1947⁶ (njena določila so bila uveljavljena 15. septembra isto leto) se je izseljevanje Italijanov iz Hrvaški priključenih območij nadaljevalo. Člen 19 mirovne pogodbe je tistim, katerih pogovorni jezik je bil italijanski, namreč dovoljeval opcijo za ohranitev italijanskega državljanstva, ki pa je obenem pomenila tudi odselitev v Italijo. Jugoslovanska vlada je leta 1952 v pogajanjih za razrešitev problema Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) tako navajala, da je bilo po popisu leta 1910 na območju, ki je bilo leta 1947 priključeno Jugoslaviji, 114.076 Italijanov, po popisu leta 1948 67.856, leta 1951 pa le še okrog 40.000. Število Italijanov se je zelo zmanjšano zaradi, tako jugoslovanska vlada, prostovoljne izselitve 114.000 Italijanov (samo v letu 1948 več kot 30.000). To izseljevanje naj bi potrjevalo, da tamkajšnji Italijani niso bili »avtohtoni etnični element, ki bi bil vezan na ta kraj«, ampak priseljenci. Po istem viru naj bi bilo leta 1951 v mejah Italije okrog 80.000 Slovencev, medtem ko so realnejše ocene verjetno okrog 60.000.⁷

Po množični izselitvi so v hrvaškem delu Istre in na otokih ostale posamezne lise italijanskega prebivalstva in sicer v občinah Poreč, Rovinj, Pulj, Labin, Buzet, Pazin, Opatija, Reka, Cres-Lošinj in Krk, po letu 1954 pa tudi Buje. V šolskem letu 1950/1951 je bilo v Jugoslaviji (Hrvaški) 37 italijanskih osnovnih šol s 3.366 učenci in 95 učitelji, 16 srednje-višjih šolskih ustanov s 2.157 študenti in 136 učitelji. Vseh prebivalcev istrsko-kvarnerskih hrvaških občin je bilo leta 1971 443.752, med njimi 17.520 Italijanov (3,9%), leta 1981 pa 503.936, med njimi 11.847 Italijanov (2,35%). A ob tem je po nekaterih ocenah italijanski jezik govorilo kar 70.000 tamkajšnjih prebivalcev.⁸

Za razliko od območja hrvaške Istre, Reke, Zadra in otokov je bilo leta 1947 Sloveniji priključeno območje etnično homogeno. Velika večina tistih, ki so s tega območja na osnovi 19. člena mirovne pogodbe optirali za Italijo (skupaj je bilo vloženih 22.359 opcij, priznanih pa 21.332),⁹ so bili namreč Italijani, ki so se sem priselili v času italijanske oblasti in so se pred koncem vojne že tudi odselili. Opcijo je namreč moral vložiti vsak, ki je imel 10. junija 1940 stalno bivališče na Jugoslaviji priključenem območju, pa je hotel ostati italijanski državljan. Med letoma 1945 in 1954 na območju LR Slovenije italijanske manjšine ni bilo.

Mirovna pogodba je obenem določila, da se za Trst z zaledjem ter za del Istre (Koper in Buje z okolico) ustanovi samostojna državna enota Svobodno tržaško ozemlje. Njegov mednarodnopravni položaj in notranjo ureditev sta določala Stalni statut in Instrument za začasni režim.¹⁰ V skladu z njima so bili Slovenci, Hrvati in Italijani na območju STO trije enakopra-

⁵ Celotno problematiko t. i. eksodus glej: C. Colummi, L. Ferrari, G. Nassisi, G. Trani: *Storia di un esodo. Trst 1980; Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*. A cura di Marina Cattaruzza. Marco Dogo, Raoul Pupo. Quaderni di Clio 3, Napoli 2000.

⁶ Pariška mirovna pogodba. Integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. 2. 1947. MZZ RS, Ljubljana 1997 (dalje: Pariška mirovna pogodba).

⁷ Arhiv Republike Slovenije (dalje AS), fond (dalje f.) 1277, Edvard Kardelj, šk. 32/8. Memorandum 1952. Po nekaterih ocenah se je z območji, ki so bila priključena Jugoslaviji, v celoti izselilo med 200.000 in 250.000 Italijanov. Glede števila Slovencev so upoštevani popisi leta 1910 in 1921 (za Beneško Slovenijo) ter interni popis PNOO iz let 1945/1946.

⁸ Statistični godišnjak SFRJ za leto 1983. Loredana Bogliun-Debeljuh: *Etnična identiteta kot tip socialne identitete. Primer Italijanov v Jugoslaviji*. Doktorska disertacija, Ljubljana 1991, str. 132–134, 137 (dalje Bogulin-Debeljuh, *Etnična identiteta*).

⁹ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve RS, seznam opcij.

¹⁰ Ustanovitev STO in njegove meje sta določala 21. in 22. člen Mirovne pogodbe z Italijo, Pariška mirovna pogodba, str. 13–15. Prilogi VI in VII Mirovne pogodbe z Italijo, prav tam, str. 63–75.

vni narodi. Za vzpostavitev nove države je bilo ključno imenovanje guvernerja, ki je bilo v pristojnosti Varnostnega sveta OZN. Ker se prizadete strani niso mogle sporazumeti o njegovem imenovanju, je uprava ostajala v rokah dveh zavezniških vojaških uprav, razmejitev pa je tekla po dotedanji razmejitveni (Morganovi) črti na območju, ki je bilo del STO. Cona B STO je tako ostajala pod upravo VUJE.

V coni B STO je VUJA del pristojnosti prenesla na civilni Istrski okrožni ljudski odbor (IOLO). Cona je bila razdeljena na dva okraja, koprski in bujski, meja je potekala po kasnejši meji med Slovenijo in Hrvaško. Potem ko je postalo jasno, da do ustanovitve STO ne bo prišlo, sta obe republiki prevzeli neposredni nadzor nad okrajnimi organi v coni,¹¹ leta 1952 pa je dotedanji skupni IOLO ukinjen. V obeh okrajih so se tako sicer marsikdaj identični ukrepi tudi različno izvajali. Slovenske oblasti so tako vse od leta 1945 oz. 1947 upravljale z območjem koprskega okraja, kjer je po ocenah Carla Schiffrerja iz leta 1946 živel 28.300 Slovencev in 29.000 Italijanov.¹²

Delovanje civilne uprave naj bi v coni B STO temeljilo na dveh načelih: spoštovanju mednarodnih dogovorov in ohranitvi pridobitev NOB. Že pred mirovno pogodbo je bila tam vzpostavljena uprava z narodnoosvobodilnimi (nato ljudskimi) odbori in sodstvo z ljudskimi sodišči. Vsi trije jeziki so bili enakopravni, upravno in sodno poslovanje je bilo v jezikih strank. Italijanske šole so delovale neokrnjeno, a s programom, ki je bil prilagojen programom šol drugje v Jugoslaviji. Čeprav sta formalno obstajali še independentistična in socialistična stranka, je dejansko vse politično življenje usmerjala KP STO in Slovansko-italijanska antifašistična unija kot različica ljudske fronte. Formalno je bila sicer zagotovljena svoboda tiska, ki pa je moral biti v skladu z novo usmeritvijo pripadnosti jugoslovanski državi in ljudski oblasti.

Zasedbene oblasti so že pred uveljavitvijo mirovne pogodbe ocenjevale, da je razpoloženje med italijanskim prebivalstvom slabo in da je večina še vedno videla v Jugoslovanih okupatorja. Ohranjali so se stari predsodki proti manjvrednim Slovanom, ki so bili sedaj »gospodarji«. Italijani so se počutili ogrožene tudi zato, ker se je vedno več Slovencev priseljevalo v dotlej skoraj izključno italijanska mesta. Dosti je bilo tudi ukrepov, npr. uvajanje dvojezičnosti, ki so prizadeli Italijane zaradi njihovega neznanja slovenščine.

Spremenila se je tudi politika jugoslovanskih oblasti, ki so do mirovne pogodbe iz različnih vzrokov skušale zadržati italijansko prebivalstvo. Zlasti po objavi resolucije Informbiroja junija 1948, ko se je od njih odvrnil tudi velik del italijanskega delavstva, in potem, ko je postalo jasno, da STO ne bo ustanovljeno, je bilo odseljevanje Italijanov dobrodošlo, saj je olajševalo proces priključitve.

Spomenica o soglasju, ki so jo 5. do oktobra 1954 podpisale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija, formalno sicer ni odpravljala STO, temveč je le določala, da bo v coni A anglo-ameriško upravo zamenjala italijanska, medtem ko je v coni B ostala jugoslovanska. Dejansko pa je bilo STO z njo razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo, kot dokončna pa je bila priključitev potrjena z osimskimi sporazumi novembra 1975. Med pomembnejšimi določili

¹¹ AS, I, f. CK ZKS. Zapisnik seje CK KPS 20. 9. 1949. Isto, 26.1.1950.

¹² Schiffrer, *La Venezia Giulia*, str. 122. Avstrijski popis leta 1910 je tam našel 24.669 Slovencev in 31.706 Italijanov, italijanski leta 1921 21.759 Slovencev in 35.167 Italijanov, jugoslovanski popis oktobra 1945 pa 32.160 Slovencev in 22.769 Italijanov. V Bujskem okraju naj bi po istih virih bilo leta 1910 2.073 Hrvatov in 20.099 Italijanov, leta 1921 483 Hrvatov in 22.755 Italijanov, leta 1945 8.646 Hrvatov, 8.341 Italijanov in 7.230 neopredeljenih. Schiffrer ocenjuje, da je bilo v bujskem okraju med 19.000 in 22.000 Italijanov ter okrog 4.000 t.i. ibridov, medtem ko Hrvatov naj ne bi bilo.

Spomenice o soglasju je priloga Posebni statut, ki obravnava zaščito slovenske oziroma italijanske manjšine, ki je prvi dokument te vrste v odnosih med Jugoslavijo in Italijo.¹³

Pod jugoslovansko upravo je prešel tudi del cone A,¹⁴ ki je nato skupaj z okrajem Koper sodil v pristojnost LR Slovenije, medtem ko je okraj Buje prešel v pristojnost LR Hrvaške. Z zakonom, ki ga je zvezna skupščina sprejela 25. oktobra 1954, so tam z nekaterimi omejitvami uveljavili jugoslovansko zakonodajo, 26. oktobra pa je jugoslovansko vojaško upravo nadomestila civilna.¹⁵ V veljavo je stopil tudi Posebni statut. LRS je v Koprskem okraju svojo zakonodajo uveljavila z zakonom, sprejetim 30. oktobra 1954, na osnovi katerega so v veljavi ostali tudi vsi predpisi ljudskih odborov, ki niso bili v nasprotju z zvezno ali republiško zakonodajo.¹⁶

V Koprskem okraju cone B so Slovenci večinoma živeli v zaledju, medtem ko so bila mesta skoraj povsem italijanska.¹⁷ Italijani (pa tudi nekateri Slovenci) so se odseljevali vse od konca vojne, a zlasti zaradi pričakovanja, da bo STO zaživel, vse do tržaške krize oktobra 1953 ne tako množično kot tisti z območij, ki jih je septembra 1947 priključila Hrvaška.¹⁸ Obenem so se na to območje priseljevali Italijani iz leta 1947 priključenega dela Istre, pa tudi iz Italije in cone A, zlasti tisti, ki so jih italijanske in zavezniške oblasti preganjala zaradi njihovega sodelovanja z jugoslovanskim osvobodilnim gibanjem in nato jugoslovanskimi oblastmi. Med 5. oktobrom 1953 in letom 1957, ko so se prebivalci odseljevali po določbah Spomenice o soglasju, pa je odšlo 16.062 oseb. V povojnem obdobju se je tako iz okraja Koper odselilo 25.062 oseb, med njimi skoraj vsa inteligenca in vsi duhovniki. Koliko je bilo med njimi Slovencev, ni znano, saj je nacionalna pripadnosti navedena le na vlogah po oktobru 1953. V t.i. svobodni imovini izseljenih, pa tudi ljudi iz Trsta, je bilo 4.300 zgradb in 2.650 ha zemljišč.¹⁹

Na odločitve avtohtonih istrskih Italijanov,²⁰ da se izselijo v Italijo, so nedvomno vplivali ukrepi jugoslovanskih oblasti, ki so bili marsikdaj razredni, jih je pa italijansko prebivalstvo zlasti zaradi svoje socialne sestave sprejemalo kot nacionalne. Vsaj v prvih letih je bila uradna politika Jugoslavije slovansko-italijansko bratstvo, ki so ga oblasti razumele kot privrženost

¹³ Spomenica o soglasju (zanjo se največkrat uporablja izraz Londonski memorandum) in Posebni statut kot njena priloga sta objavljeni v Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1961, str. 359–370 (dalje Jeri, Tržaško vprašanje).

¹⁴ Pas pri Miljah, skupaj 11,5 km² z okrog 3.000 prebivalci, v veliki večini Slovenci. Ti so se zlasti zaradi gospodarske navezanosti na Trst skoraj v celoti (2.748 oseb) izselili v Italijo.

¹⁵ UL FLRJ, 10/5, 27. 10. 1954. Zakon o veljavi ustave, zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katero se je z mednarodnim sporazumom razširila civilna uprava FLRJ. ZIS je 29. 12. 1954 izdal odredbo o izvajanju zakonov in drugih pravnih predpisov FLRJ, med njimi tudi zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, iz katerega pa je bila izvzeta nacionalizacija nepremičnin tujih državljanov. UL SFRJ, 45/1954, 30. 12. 1954.

¹⁶ UL LRS, 10/43, 4. 11. 1954.

¹⁷ Po statističnem pregledu prebivalstva Istrskega okrožja STO februarja 1948 je bilo v Koprskem okraju 45.305 prebivalcev, med njimi 23.993 Italijanov. AS, I, f. 1529, Boris Kraigher, šk. 9.

¹⁸ Do leta 1951 je iz okraja Koper odšlo 5.591 oseb (3.565 ilegalno in 2.026 legalno). Do oktobra 1953 je odšlo še 3.417 oseb. AS, III, A 130, letna poročila MNZ. Poročilo VUJE za leto 1951, 15. januar 1952, priloženo letnemu poročilu MNZ za leto 1951. Pokrajinski arhiv Koper (dalje PAK), kartoteka odseljenih, vloge za izselitev.

¹⁹ PAK, kartoteka odseljenih, vloge za izselitev. Maruša Zagradnik: Terjatve in dolgovi na zahodni meji. V: Delo, 7. oktober 1995. Ivo Murko, Viktor Damjan, Črtomir Kolenc, Dušan Omahen: Italijanska manjšina okraju Koper. Elaborat. IS LS LRS, nedatiran (dalje: Elaborat).

²⁰ Avtohtonost posamezne etnične, nacionalne in kulturno-jezikovne skupnosti je sinonim za dolgotrajen in ukoreninjen obstoj specifičnega kulturno-civilizacijskega sistema v prostoru in času, kjer so opazni elementi nenehnega reproduciranja njenih bistvenih etnično-tvornih prvin – teritorialnosti in kulturno-antropološke podobe. Franco Juri: Italijani v Jugoslaviji (ob izginjanju ene izmed manjšin). V: Teorija in praksa, I. 16, 1989, št. 6/7, str. 823 (dalje: Juri, Italijani v Jugoslaviji).

novi ideologiji in tudi novi Jugoslaviji. Svojo vlogo so odigrali tudi predsodki do »manjvrednih slovanskih barbarov«, ki so sedaj prišli kot zmagovalci in kot oblast, pritiski lokalnih aktivistov, ki so marsikdaj italijanstvo enačili s fašizmom, gospodarska navezanost na Trst.

V popisu, ki so ga izvedli 28. februarja 1957, je na območju (razširjenega) Koprškega okraja le še 3.311 oseb (3,26% prebivalstva) navedlo italijansko narodnost.²¹ Po podatkih popisa leta 1961 je bilo v treh slovenskih obalnih občinah 2.537 Italijanov.²² Po podatkih upravnih organov je bilo konec leta 1967 tam 2.216 občanov italijanske narodnosti ali 13% manj kot leta 1961. Kar 42,9% oseb je bilo starejših od 50 let. Nižjo-šolsko izobrazbo je imelo 72,2% ljudi, srednjo 7, višjo 1 in visoko 0,9%. Po popisu leta 1971 je bilo v SRS 2.547 Italijanov ali 13,8% Italijanov v SFRJ, leta 1981 pa 2.187 (oseb z italijanskim materinim jezikom je bilo 2.288) ali 14,5% Italijanov v SFRJ. V vsej Jugoslaviji so v popisu leta 1961 našli 25.615 Italijanov, leta 1971 21.791, leta 1981 16.110.²³

Položaj Italijanov v slovenski Istri (enako pa velja za njen hrvaški del) se je tako povsem spremenil. Iz številnega, gospodarsko in socialno močnejšega ter vladajočega naroda so od leta 1945, v času jugoslovanske vojaške uprave, postajali, po množičnih izselitvah pa postali maloštevilna narodnostna manjšina, zaznamovana z izredno neugodno demografsko, socialno in gospodarsko strukturo. Italijani so se težko vživeli v dejstvo, da so od tedaj po številu predstavljali le manjšino in ne več »ekonomsko in številčno prevladujoč faktor«. Ker so ostali skoraj brez učiteljev, so mladino vzgajali slovenski in hrvaški učitelji z znanjem italijanščine. Kot politični aktivisti so med manjšino delovali priseljeni bivši partizani iz hrvaške Istre in nekateri politični pregnanci iz notranjosti Italije, ki jih domačini niso imeli za svoje prave predstavnike. Obenem so jugoslovanske oblasti od njih zahtevale popolno lojalnost komunistični oblasti, ker pa se niso izselili, so v očeh italijanskih oblasti postali »rdeči« izdajalci domovine, za katere se le-te dolga leta niso zanimale. O strukturi manjšine pove veliko tudi podatek, da je leta 1957 k verouku hodilo le 20,8% (57) učencev italijanskih in 49% učencev slovenskih šol.²⁴

Vse to je še povečevalo občutek nemoči in zaprtost pred večinskim okoljem. Pretežni del manjšine je bil sicer vključen v politični mehanizem, a je obenem pasivno spremljal družbeno in politično dogajanje v državi. Tako je bilo leta 1957 v občini Koper med 1.987 člani ZK le 27 Italijanov, v Izoli med 640 24, v Piranu med 800 31. Med 12.400 člani SZDL v občini Koper je bilo 272 Italijanov, v Izoli med 4.056 člani 484, v Piranu med 4.884 člani 580. Okrajno sodišče Koper je to leto imelo med 70 porotniki le 1 Italijana, okrožno sodišče v Kopru 3, okrožno gospodarsko sodišče pa 1 občasnega sodnika. V okrajnem ljudskem odboru so bili med 121 odborniki 4 Italijani, v 14 svetih s 126 člani je bilo 5 Italijanov, med 105 odborniki vseh treh občinskih ljudskih odborov 16 Italijanov. Manjšina ni imela kvalificiranih ljudi za delo v upravnih službah, še tisti redki pa so slabo obvladali slovenščino. Na vodilnih mestih v gospodarstvu je bilo 13 pripadnikov manjšine, med 1.382 člani delavskih

²¹ V Kopru 1.171, v Izoli 585 in v Piranu 1.148 (7,7% prebivalstva). Največ, 18,6 % prebivalstva, jih je bilo v Portorožu. Elaborat, str. 1, 2.

²² V Kopru 872, Izoli 467, Piranu 1.208.

²³ Leta 1981 je občina Izola je imela 12.153 prebivalcev, med katerimi je bilo 8.987 Slovencev, 358 Italijanov, 1.788 Hrvatov, 564 Srbov, 164 Muslimanov. Občina Koper je imela 41.843 prebivalcev, med njimi 31.949 Slovencev, 727 Italijanov, 4.450 Hrvatov, 1.788 Srbov, 554 Muslimanov. Občina Piran je imela 15.235 prebivalcev, med njimi 10.417 Slovencev, 876 Italijanov, 2.024 Hrvatov, 509 Srbov, 122 Muslimanov. AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1182. Narodnostna sestava prebivalstva SFRJ leta 1948, 1953, 1961, 1971 in 1981. Šk. 1142. Kulturna dejavnost italijanske in madžarske narodnosti v SRS, 1969.

²⁴ Sicer je leta 1957 nedeljske maše z italijansko pridigo v Kopru obiskovalo le 30 ljudi, v Izoli 300 in v Piranu 150, pretežno starejših. Elaborat, str. 42.

svetov pa 53. Med 2.324 člani sedmih kmetijskih zadrug je bilo 291 kmetovalcev italijanske narodnosti. V slovenski ustavi iz leta 1947 in ustavnem zakonu iz leta 1953 ni bilo posebnega določila, ki bi zagotavljal zastopanost manjšine v organih oblasti in družbenega upravljanja, zato je bila njihova zastopanost le naključna. Tako je bil Gino Gobbo poslanec Republiškega odbora LS LRS.²⁵

Leta 1957 so ocenjevali, da je v odnosih med Slovenci in Italijani, ki naj bi temeljili na strpnosti, občasno prihajalo do šovinizma. Medtem ko so do zaključka izseljevanja prevladovali šovinistični izpadi z italijanske strani, so bili po njem pogosti izpadi nacionalne nestrpnosti Slovencev, zlasti iz vrst novo priseljenih prebivalcev, pa tudi nestrpnost znotraj italijanske manjšine med domačini in povojnimi priseljenci. Sodniki za prekrške so zato izdali več sodb.²⁶

Po množičnem odseljevanju je bila v večini krajev avtohtone italijanske naselitve njena fizična navzočnost tako okrnjena, da so z leti izginili tudi značilni elementi etnične teritorialnosti. Za razliko od časa pred drugo svetovno vojno, ko je italijansko prebivalstvo večinoma živelo v obalnih mestih in njihovi urbanizirani okolici, se je po letu 1956 relativno strnjena skupnost z etničnimi značilnostmi ohranila v bolj perifernih ruralnih predelih. Tako se je sredi osemdesetih let prava etnična skupnost, ki je relativno še razpolagala s svojim tradicionalnim bivalnim gospodarskim prostorom, ohranila le še v naselju Galižana pri Pulju, edinem istrskem naselju z večinskim italijanskim prebivalstvom (60%), v bolj skromni obliki pa tudi v naseljih Šišan, Vodnjan, Rovinj, Bale, Cres in v Bujščini.²⁷

Ustava FLRJ iz januarja 1946 je v 13. členu opredelila, da uživajo narodnostne manjšine pravice do varstva pri kulturnem razvoju in svobodno rabo lastnega jezika. Te pravice je v 12. členu zagotovila tudi ustava LRS, sprejeta 16. januarja 1947, ki je v 20. členu tudi določala, da so državljani LRS ne glede na narodnost, raso ali veroizpoved enakopravni pred zakonom, in prepovedovala širjenje narodnega, rasnega in verskega sovraštva.²⁸

Ti členi so bili osnova za izvajanje politike LRS do madžarske manjšine, od leta 1954 pa tudi ustavni okvir, v katerega se je vključil Posebni statut, ki je bil osnova za zaščito italijanske manjšine. Zagotavljal ji je enakopravnost, pravico do lastnega tiska, prosvetnih, kulturnih in drugih organizacij in do javnih sredstev zanje, pravico do pouka v materinem jeziku, do njegove uporabe na sodiščih in v upravi, do gospodarskega razvoja. Prepovedoval je obujanje narodnostnega in rasnega sovraštva. Določal je tudi uvedbo dvojezičnih topografskih in drugih javnih oznak tam, kjer je bila najmanj ena četrtina prebivalstva pripadnikov manjšine.²⁹ Novembra 1954 so v Kopru odprli italijanski konzulat, ki se je prva leta angažiral zlasti v vprašanjih, povezanih z izseljevanjem, in nadziral izvajanje določil Spomenice.

Slovenske oblasti so prva leta po uveljavitvi Posebnega statuta kršile nekatera njegova določila, največ glede uporabe jezika, pisne dvojezičnosti, zlasti zaradi priseljenega osebja, ki ni znalo italijansko, in javnih oznak. Septembra 1955 je bila v vsej FLRJ uvedena nova upravna razdelitev občin. Ukinjeni sta bili tudi občini Sečovlje in Portorož, ki sta imeli razmeroma visok odstotek italijanskega prebivalstva (Portorož 18,6%, Sečovlje 14,2%).³⁰

²⁵ Juri, Italijani v Jugoslaviji, str. 824–826. Elaborat, str. 12–17, 70–73.

²⁶ Elaborat, str. 66–68.

²⁷ Juri, Italijani v Jugoslaviji, str. 824.

²⁸ Osnove za položaj narodnih manjšin v povojni Sloveniji so bile dane na 1. zasedanju SNOS februarja 1944 z deklaracijo, ki je odobrila odloke 2. zasedanja Avnoja, torej tudi točko 4, ki je opredeljevala načelo o enakopravnosti narodnih manjšin in jim zagotavljala vse narodnostne pravice, in z deklaracijo o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva, v kateri se le-to med drugim zavezuje, da se bo zavzemalo za enakopravnost ljudi ne glede na narodnost.

²⁹ Jeri, Tržaško vprašanje, str. 363–368.

³⁰ Elaborat, str. 76.

S Spomenico o soglasju so bile v Koprskem okraju zaščitene naslednje šole: otroški vrtec v Kopru ter italijanski oddelki v Izoli, Piranu in Sečovljah, osnovne šole v Kopru, Semedeli, Sečovljah, Ankaranu, Sv. Luciji, Izoli, Strunjanu in Pradah, osemletne šole v Kopru, Izoli in Sečovljah, italijanski oddelki v obrtni šoli v Kopru, klasična gimnazija v Kopru, realna gimnazija v Piranu in trgovska dveletna šola v Izoli.³¹ V teh šolah so bili učni načrti prilagojeni načrtom slovenskih šol, za italijanski jezik, zgodovino in zgodovino umetnosti pa učnemu načrtu šol za italijansko manjšino na Hrvaškem. Oblasti so smatrale za potrebno, da se otroci vzgajajo v duhu jugoslovanskega patriotizma, zato je bilo nujno, da so se seznanjali tudi z zgodovino jugoslovanskih narodov, obenem pa naj bi imeli možnost seznaniti se s preteklostjo lastnega naroda.

V italijanskih vrtcih je bilo v šolskem letu 1954/55 še 113 otrok, leta 1955/56 le še 20, nato so prenehali delovati, ker ni bilo vpisov. Na italijanskih šolah je bilo v šolskem letu 1954/55 še 868 učencev, leta 1955/56 le še 269, leta 1956/57 272, zato so oblasti nekatere šole ali oddelke opustile. Tako so bili v 6 osnovnih šolah ob polletju 1956/57 103 otroci z 8 učitelji. Upadanje vpisa v italijanske šole je bilo nedvomno posledica izseljevanja, saj se je od 5. oktobra 1953 do začetka leta 1956 izselilo 186 dijakov in 4.800 otrok, deloma pa tudi dejstva, da so ponekod oblasti prva leta po podpisu Spomenice skušale vplivati na starše, da bi otroke vpisali na slovensko šolo. Take je v Piranu referent za šolstvo v šolskem letu 1955/56 izdal nekaj pismenih odločb, s katerimi je prešolal italijanske otroke na slovenske šole. Tajništvo občinskega ljudskega odbora je zahtevalo, da referent te odločbe prekliče, posredoval je tudi italijanski konzul v Kopu, nakar so bili otroci večinoma poslani nazaj na italijanske šole. Italijanske šole so lahko obiskovali tudi otroci italijanskih državljanov, česar pa italijanske oblasti na Tržaškem niso dovolile slovenskim.

V šolah so bile leta 1957 dvojezične le nekatere tiskovine (spričevala itd.), večina šolskih zgradb je imela le slovenske napise. Šole so sicer imele ustrezno število učiteljev s predpisano izobrazbo, a večinoma Slovence, ki so se šolali v Italiji. Položaj učiteljev pa se je sčasoma izboljševal in so Italijani vsaj v osnovnih šolah že sredi šestdesetih let skoraj povsem nadomestili Slovence. V slovenskih šolah se je v šolskem letu 1956/57 italijanščina poučevala samo na Pomorski srednji šoli v Piranu in nekaterih paralelkah Ekonomske srednje šole v Kopru. Ustanovljen je bil tudi posebni inšpektorat za italijanske šole.

Ker je bilo število učencev majhno, je bilo vzdrževanje italijanskih šol zelo drago. Za 3,4% italijanskega prebivalstva so v novem razširjenem Koprskem okraju tako porabili 8,9% celotnih okrajnih in občinskih sredstev za šolstvo, v občinah Koper, Izola in Piran, kjer je bilo 7,6% prebivalstva pripadnikov manjšine, pa 12,3%.³²

Leta 1962 je skupščina LRS sprejela Zakon o dvojezičnih šolah in šolah z učnim jezikom narodnostnih manjšin. Določila o šolah z učnim jezikom narodnih manjšin so se nanašala na šolstvo italijanske manjšine, medtem ko so se na območju, kjer živi madžarska manjšina, uveljavile dvojezične šole.³³ Ta zakon je leta 1965 dopolnil Zakon o vzgojno-izobraževalnih organizacijah z italijanskim oziroma madžarskim jezikom in o dvojezičnih izobraževalnih organizacijah v SRS, ki je pomenil usklajevanje prejšnjega zakona z novo ustavo.³⁴ Leta 1972 ga je zamenjal nov zakon, ki je bil sicer sprejet pred ustavo 1974, a je bil že zasnovan »v njenem duhu«. Poleg splošnih vzgojno-izobraževalnih smotrov je navajal še dodatne, prek

³¹ Jeri, Tržaško vprašanje, str. 369–370.

³² Elaborat, str. 18–45.

³³ UL LRS, 19/13, 19. 4. 1962.

³⁴ UL SRS, 22/7, 25. 2. 1965. Damijana Zelnik: Slovenska politična načela do italijanske in madžarske narodne manjšine po letu 1945. Diplomski naloga. Ljubljana 1993, str. 58–59 (dalje Zelnik, Slovenska politična načela).

katerih so zagotavljali uresničevanje posebnih pravic narodnosti do spoznavanja lastne kulture ter kulture matičnega naroda, do svobodne uporabe in enakopravnosti jezika. Obenem je določal, da vzgojno-izobraževalne organizacije, ki jih je določil, lahko prenehajo delovati le z zakonom in na novo določil mrežo italijanskih šol.³⁵ Leta 1980 so bili v Sloveniji sprejeti novi sistemski zakoni s področja vzgoje in izobraževanja, ki so upajali t.i. usmerjeno izobraževanje. Kot del enotnega procesa so enakovredno obravnavali tudi vzgojo in izobraževanje za pripadnike italijanske in madžarske narodnosti, posebnosti pa so prepuščali posebnemu zakonu, ki je bil sprejet leta 1982.³⁶

V začetku šestdesetih let se je vpis na italijanske šole sicer nekoliko povečal, nato pa je v sedemdesetih letih ponovno začel upadati. Tako je bilo v osnovnih šolah v šolskem letu 1959/60 v 32 oddelkih 306 učencev, v letu 1969/70 459, v letu 1972/73 400, v letu 1973/74 380, v letu 1974/75 335, v letu 1975/76 278. To leto je srednje šole obiskovalo 174 dijakov, leta 1976/77 pa 159.³⁷ Leta 1968 je pedagoški svetovalec ugotavljal, da je znanje italijanskega jezika pri učencih pomanjkljivo, saj so živeli v jezikovno mešanem okolju, kjer je prevladovala slovenščina, ali pa so v pogovoru uporabljali beneški dialekt. Primanjkovalo je ustreznih knjig, le redki so bili naročeni na časopise, mnogi učitelji niso bili dorasli svojim nalogam.³⁸

Za položaj narodnih manjšin v FLRJ so prelomnico pomenili sklepi Izvršnega komiteja CK ZKJ o problematiki narodnih manjšin, sprejeti 2. marca 1959, saj so se na njihovi osnovi do tedaj načelne opredelitve začele konkretizirati tudi v manjšinski zakonodaji. V sklepih so poudarjali enak odnos do vseh narodnih manjšin, enakopravnost z večinskim narodom ter njihovo posebno mesto v zbliževanju in povezovanju med sosedi. Izpostavili so spodbujanje gospodarskega razvoja nerazvitih območij, razvoj kadrov, potrebnih za izvajanje dvojezičnosti in podporo kulturno-prosvetnim organizacijam. Obenem pa so od manjšin zahtevali vsestransko lojalnost in popolno podporo jugoslovanski zunanji politiki.³⁹

Ustava SFRJ iz leta 1963 je v 43. členu narodnostim⁴⁰ zagotavljala posebne pravice. Položaj narodnosti je obravnavalo tudi več členov nove ustave SRS. Tako je 74. člen zagotavljal pravico, da vsakdo svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodnosti, goji svojo kulturo in uporablja svoj jezik, 76. člen je vsaki narodnosti zagotavljal svobodno uporabo njenega jezika in druge pravice, 77. člen pa je italijanski in madžarski narodnosti na območjih, kjer živita, med drugim zagotavljal v javnem in družbenem življenju enakopravnost njunega jezika s slovenskim, in zahteval, da se z zakoni in statuti občin določi način uresničevanja njunih pravic. SRS se je obvezala, da bo skrbela za razvoj šolstva, tiska, radia in kulturno-prosvetnega dela obeh narodnosti in za to zagotavljala potrebno pomoč.⁴¹ Osnovne pravice so statuti občin Koper, Izola, Piran, Lendava in Murska Sobota še izčrpnjeje opredelili in razširili. Pravice so bile določene tudi z zakoni za področje šolstva in sodstva.

³⁵ UL SRS, št. 31/1972, 24. 7. 1972. To so bile osnovne šole Izola, Koper z osnovnimi šolami Ankaran, Bertoki in Semedela, Piran z Lucijo in Strunjanom ter podružnična šola Sečovelje, poklicna šola za oblačilno in kovinarsko stroko v Izoli, ekonomska šola v Izoli ter gimnaziji v Kopru in Piranu. AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1083. Poročilo o stanju vzgoje in izobraževanja za pripadnike italijanske in madžarske narodnosti v SRS, 19. 11. 1980.

³⁶ UL SRS, 12/1982. Zakon o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na področju vzgoje in izobraževanja.

³⁷ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1073. Nekaj podatkov o narodnostnih skupnostih v Sloveniji.

³⁸ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1142. Poročilo pedagoškega svetovalca Ermana Visintina za šolsko leto 1967/68, 30. 7. 1968.

³⁹ Zelnik, Slovenska politična načela, str. 51–53.

⁴⁰ Izraz narodnost, ki je nadomestil izraz narodna manjšina, naj bi pomenil poln izraz njihove enakosti z ostalimi jugoslovanskimi narodi.

⁴¹ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1142. Kulturna dejavnost italijanske in madžarske narodnosti v SRS, 1969. Ustava SRS, UL SRS, 10/1963, 9. 4. 1963.

Jugoslovanske oblasti so v začetku sedemdesetih let v pripravah na sporazum z Italijo skušale odpraviti nekatere probleme, ki bi jih v pogajanjih lahko izkoristila italijanska stran, med njimi tudi uskladitev položaja pripadnikov manjšine v obeh republikah, do česar pa ni prišlo. Republik bi morali uskladiti tudi stališče do italijanske imovine v nekdanji coni B STO in se odločiti za metodologijo njenega evidentiranja.

Komisija Izvršnega sveta SRS za zunanjepolitična vprašanja je 14. aprila 1971 obravnavala vprašanja glede uresničevanja Spomenice o soglasju. Glede republiških in zveznih predpisov je bilo ugotovljeno, da so bili na območju, na katero se je razširila civilna uprava SFRJ, z zveznimi in republiški predpisi razširjene vse določbe zvezne in republiških ustav ter vsi ostali predpisi z omejitvami, ki jih je vsebovala uredba o izvajanju zakonov in drugih zveznih predpisov. Vse omejitve in prehodne določbe so bile po mnenju pravnega sveta z leti že konzumirane in tako postale brezpredmetne (predpisi o socialnem zavarovanju, o nerešenih sodnih in upravnih postopkih itd.). Edini predpis, ki še ni bil uveljavljen, je bilo določilo čl. 7a zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Glede državljanstva je bilo mnenje pravnega sveta, da ni potrebna nobena zakonodajna intervencija, saj je določba 22/1 člena zakona o jugoslovanskem državljanstvu,⁴² po kateri je veljal za jugoslovanskega državljan, kdor je po dotedanjih predpisih imel jugoslovansko državljanstvo, povsem zadostovala. Tako je bilo vprašanje popolne prilagoditve zveznih predpisov na ozemlju, na katerega se nanaša spomenica, le vprašanje izvajanja čl. 7a, za katerega je pravni svet menil, da bi ga morali uveljaviti z enostransko zakonsko intervencijo. To naj bi tudi olajšalo položaj Jugoslavije na pogajanjih, saj je Italija priznavala odškodnino za zemljišča na območju bivše cone B in treh naselij v coni A STO le tistim italijanskim državljanom, katerih zemljišča na tem območju so bila prizadeta z jugoslovanskimi restriktivnimi ukrepi, ali pa, ko je bilo bivšim lastnikom onemogočeno izvrševati lastninsko pravico glede nepremičnin, ki so jih zapustili.⁴³

Ustava SFRJ, sprejeta leta 1974, je v 1. členu opredeljevala SFRJ kot »demokratsko, socialistično samoupravno skupnost delavcev in občanov, enakopravnih narodov in narodnosti«. Varstvo narodnosti je določalo tudi več drugih členov.⁴⁴ Tudi nova ustava SRS je že v 1. členu opredelila SRS kot socialistično samoupravno demokratično skupnost delovnih ljudi in občanov slovenskega naroda ter italijanske in madžarske narodnosti. Pripadniki narodnosti so tako postali integralni del republiške skupnosti.⁴⁵ Pravice obeh narodnosti so določale tudi določbe več kot 60-tih zakonov in drugih predpisov, sprejetih v Sloveniji, ki so nasploh urejali različna vprašanja, statuti in poslovniki o delu skupščin občin ter njihovi odloki, samoupravni akti, pa tudi stališča, ki so jih po posebnih postopkih sprejele občinske in republiška skupščina. Januarja 1977 so bila ustanovljena že vsa telesa, ki jih je predvidevala ustava in ki so skrbela za uresničevanje pravic narodnosti. Isto leto je Skupščina SRS sprejela posebna stališča, priporočila in sklepe, ki so postala osnova za nadaljnje obravnavanje varstva italijanske in madžarske narodnosti.⁴⁶

Na osnovi 370. člena ustave iz leta 1974 je bila ustanovljena Komisija za narodnosti Skupščine SRS, v kateri so bili enakovredno zastopani tudi predstavniki narodnosti (od 12 članov so bili 4 Italijani in 4 Madžari). Pri Izvršnem svetu SRS je deloval Urad za narodno-

⁴² UL SFRJ, 35/64

⁴³ AS, f. 537, RKSZDL; šk. 1077. Teze za razgovore s predstavniki SRH, nedatirano, 1971.

⁴⁴ Členi 170, 171, 214, 243, 245-247, 248, 269 in 271. UL SFRJ, 30/9, 21. 2. 1974.

⁴⁵ UL SRS, 31/6, 28. 2. 1974. Pravice obeh narodnosti so določali še 2. 157. 190. 212. 213. 214. 317. in 370. člen ter zlasti člena 250 in 251.

⁴⁶ UL SRS, 34/11, 1977. Stališča, priporočila in sklepi o uresničevanju posebnih pravic italijanske in madžarske narodnosti in njunih pripadnikov v SRS.

sti, ki je opravljal strokovna dela, ki so se nanašala na narodnostni značaj, položaj, pravice in razvojne možnosti obeh narodnosti, na stike med italijansko in madžarsko narodnostjo in njunima matičnima narodoma in na uresničevanje sprejete narodnostne politike.

V začetku sedemdesetih let osnovana Obalna skupnost je v 4. poglavju svojega statuta opredeljevala položaj pripadnikov italijanske narodnosti, med drugim tudi njihovo ustrezno zastopanost v obalnem skupščinskem sistemu in v obalnem svetu.⁴⁷ V skladu z 250. in 251. členom ustave so v občinah, kjer sta živeli narodnosti, kot 4. zbor občinskih skupščin delovale Samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo italijanske (madžarske) narodnosti, ki so se uveljavile kot njun kvalificiran predstavnik. Njihova naloga je bila oblikovanje predlogov, ugotavljanje potreb in organiziranosti, pa tudi stiki z matičnim narodom ter njegovimi institucijami. Leta 1976 so pripadniki italijanske narodnosti imeli v Piranu tri, v Izoli dva, v Kopru enega občinskega odbornika in enega republiškega poslanca prosvetno-kulturnega zbora.⁴⁸

Določba, ki je zagotavljala ustrezno zastopanost pripadnikov narodnosti v republiški in občinskih skupščinah, je bila leta 1989 sprejeta v 6. točki 36. amandmaja.⁴⁹ Ustava Republike Slovenije, sprejeta 23. decembra 1991, v 64. členu priznava italijanski in madžarski narodni skupnosti avtohtonost in s tem njunim pripadnikom ne glede na njihovo število zagotavlja vse pravice, ki jih določajo mednarodne konvencije o varstvu manjšin, tudi obvezno dvojezično šolstvo oziroma vzgojo in izobraževanje v svojem jeziku, ustanavljanje samoupravnih narodnostnih skupnosti ter predstavništvo v organih lokalne samouprave in v državnem zboru.⁵⁰

Položaj maloštevilne italijanske narodnostne skupnosti je oteževalo dejstvo, da je bila razdeljena med dve republiki in da je imela tri različne sisteme zaščite – enega v Sloveniji (na Koprskem), in v Bujščini, kjer jo je ščitil Posebni statut, drugega v občinah SRH, ki so bile proglašene kot dvojezične, medtem ko so bili izven teh občin njeni pripadniki brez manjšinske zaščite (Pulj, Poreč itd.). Predstavniki manjšine so problem neenotne zaščite prvič izpostavili na sprejemu pri predsedniku Josipu Brozu Titu 12. januarja 1965, torej že po sklepih Izvršnega komiteja CK KPJ iz leta 1959.

Na normativni ravni, večinoma pa tudi v praksi, je bila italijanska manjšina bolje zaščiten v SRS. V 77. členu ustave SRS iz leta 1963 je bilo za območje, kjer sta živeli italijanska in madžarska manjšina, jasno določeno, da je tam njun jezik enakopraven s slovenščino, medtem ko ustava SRH pa tega določila ni imela. Ustava SRS je tudi točno določila skrb republike za razvoj šolstva, tiska, radia in kulturno-prosvetne dejavnosti in vire sredstev zanje. V Sloveniji so bile vse tri obalne občine ne glede na število prebivalstva italijanske narodnosti pravno proglašene za dvojezične, čemur je bilo prilagojeno celotno upravno in politično življenje, medtem ko so bile v hrvaškem delu Istre za dvojezične proglašene le nekatere od občin, kjer so živeli pripadniki italijanske narodnosti. Razlika je bila tudi v šolski zakonodaji, saj je bila na Koprskem v skladu z usmeritvami ustave SRS iz leta 1974 italijanščina kot obvezni učni predmet uvedena v vseh slovenskih osnovnih šolah, na Hrvaškem pa le v nekaterih krajih (Rovinj, Vodnjan), kjer je bilo obenem čutiti precejšen odpor hrvaškega prebivalstva. Hrvaški šolski zakon je zagotavljal le formalno enakopravnost med italijanskimi in hrvaškimi šolami ter zahteval določeno število učencev, da se je takšna šola odprla. V SRH so

⁴⁷ AS, f. RKSZDL, šk. 1117. Osnutek statuta Obalne skupnosti.

⁴⁸ AS, f. RKSZDL, šk. 1073. Nekaj podatkov o narodnostnih skupnostih v Sloveniji. Šk. 1067. INV. Vprašalnik o položaju narodnosti v alpsko-jadranskem prostoru, februar 1986.

⁴⁹ UL SRS, 46/32, 2. 10. 1989.

⁵⁰ UL RS, 33/9, 28. 12. 1991.

osrednjo organizacijo italijanske narodnosti Unijo Italijanov za Istro in Reko obravnavali le kot kulturno-prosvetno organizacijo, medtem ko je v SRS postajala kvalificirani predstavnik manjšine. Obe republiki sta poleg šol financirali tudi italijanski tisk, ki je izhajal večinoma na Reki, delovanje Drame na Reki, Unijo Italijanov in 17 kulturno-prosvetnih krožkov, vzdrževanje in adaptacijo sedežev posameznih društev in domov.⁵¹

Franco Juri tako ocenjuje, da se je šele v šestdesetih letih začelo obdobje »popuščanja napetosti« in ponovnega vzpostavljanja nekaterih narodnostnih normativov. Ta proces je potekal v Sloveniji hitreje tudi zaradi novega odnosa do narodnostne politike, ki sta ga narekovala slovenski pragmatizem do lastnih ogroženih manjšin v zamejstvu in Kardeljevi decentralizacijski pogledi na nacionalno vprašanje. V nasprotju s slovenskim prizadevanjem po čim večji enakopravnosti avtohtonih narodnosti ne glede na njihovo število in strnjenost, je hrvaška regionalna politika že leta 1972 predlagala ustrezen »ključ« za reševanje nacionalnega vprašanja v Istri: preštevanje pripadnikov manjšine in določanje narodnostnih pravic le na podlagi števila in strnjenosti narodnostno opredeljenega italijanskega prebivalstva. Po sprejetju zvezne in republiških ustav leta 1974 pa so se razlike med republikama pri obravnavanju italijanske narodnostne skupnosti še povečale.⁵²

Osrednja organizacija italijanske narodnostne skupnosti v Jugoslaviji je bila leta 1944 ustanovljena Unija Italijanov za Istro in Reko (Unione degli italiani dell'Istria e di Fiume),⁵³ ki je bila kolektivni član Ljudske fronte oz. Socialistične zveze delovnega ljudstva. V prvem statutu je bila opredeljena kot organizacija politično-kulturnega značaja, ki naj bi utrdila »bratstvo med Italijani, Slovenci in Hrvati ter drugimi narodi v Jugoslaviji« ter med pripadniki italijanske manjšine »razvila ljubezen do socialistične Jugoslavije«. Njeni člani so bili kulturno-prosvetni krožki, ustanovljeni v posameznih občinah, ki so imeli nalogo razširjati »prosveto in umetnost med vsemi delovnimi množicami italijanske narodnosti«, širiti »napredno nacionalno umetnost in kulturo in v ta namen ustanavljati posamezne odseke«. V njenem okrilju je na Reki delovala založba EDIT (Editrice italiana), ki je izdajala italijansko časopisje ter knjige, tudi učbenike.⁵⁴

V Kopru je deloval Italijanski kulturno-prosvetni krožek Antonio Gramsci, naloga katerega je bila razširjati prosveto in umetnost med »vsemi delovnimi množicami italijanske narodnosti, prebivajočimi v Kopru in okolici«. Širil naj bi napredno nacionalno umetnost in kulturo in v ta namen ustanavljal posamezne oddelke ter razvijal duh bratstva in enotnosti med narodi istrskega okrožja.⁵⁵ Kulturno-prosvetno krožka v Piranu in Izoli sta naziv spremenila v delavsko kulturno-prosvetni krožek. V vseh treh je bilo leta 1957 okrog 640 članov. Imeli so nad 6000 knjig, med njimi 1600 politične vsebine in 1200 strokovne. Italijanske literature sicer ni primanjkovalo, saj so mestne knjižnice imele knjižni fond iz časa Italije, iz katerega pa so izločili knjige »škodljive vsebine«. Prejemali so tudi »napredno« italijansko časopisje. Unijo in krožke so financirale občine, nato tudi obe republiki in od srede šestdesetih let tudi Italija. Pomembno je bilo delovanje radia Koper, ki je pričel z oddajanjem leta 1949 in je imel v začetku šestdesetih let tedensko 40 ur italijanskega programa. Leta 1970 je v italijanščini predvajal dve tretjini celodnevne programa, RTV Ljubljana pa je imela 14-dnevni polumi program z naslovom *La costiera*.

⁵¹ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1142. Nekateri aspekti tretiranja italijanske narodne manjšine v Jugoslaviji, 23. 11. 1967, šk. 1117. Italijanska etnična skupina v Sloveniji, nedatirano.

⁵² Juri, *Italijani v Jugoslaviji*, str. 826.

⁵³ Ob ustanovitvi je bila del ZAVNOH-a. Prvo zasedanje je imela junija 1945 v Pulju.

⁵⁴ Elaborat, str. 30-44.

⁵⁵ Statut italijanskega kulturno-prosvetnega krožka v Kopru. Elaborat, priloge, str. 38-44.

Pred množičnim odseljevanjem so imeli v kulturno-prosvetnih krožkih vpliv italijanski »iredentisti«, zlasti izobraženci in duhovniki, ki niso delovali v »interesu zbližanja med italijansko manjšino in domačim prebivalstvom«. Po izselitvi je pa »v glavnem odpadel element, ki je netil iredentistično in šovinistično razpoloženje manjšine«. Med izseljevanjem so se krožki povsem pasivizirali, po letu 1956 pa so se ukvarjali s kulturno-prosvetnim in tudi političnim ter ideološkim delom s ciljem, da bi se pripadniki manjšine »politično razvijali v skladu z ostalim prebivalstvom«. Politično delo manjšine bi sicer morala prevzeti Komisija za italijansko manjšino pri SZDL, ki pa se še ni uveljavila. V vodstvih krožkov so bili večinoma člani Zveze komunistov in bivši partizani, ki so se po osvoboditvi preselili iz Trsta, Tržiča in notranjosti Italije, zato so jih domačini imeli za priseljence in jih večinoma niso priznavali za svoje predstavnike.⁵⁶

Unija Italijanov je na 14. skupščini 23. maja 1971 v Poreču spremenila organizacijsko strukturo. Odtlej je bila opredeljena kot samoupravno združenje italijanske narodnostne skupnosti. Njena naloga je bila skrb za posebne potrebe italijanske narodnosti na vseh področjih družbenega življenja. Po občinah so dotedanje krožke nadomestile italijanske skupnosti, ki so razširile dejavnost, saj so bili vanje vključeni tudi klub proizvajalcev in samoupravljalcev, mladinski klub, klub upokojencev, aktiv borcev NOB itd. Kot reprezentativna organizacija je koordinirala delo 91 posameznih italijanskih skupnosti, zlasti šole in kulturne dejavnosti.

Skupščina Unije leta 1971 je pomenila prelomnico, saj se je osrednja organizacija italijanske narodnostne skupnosti skušala otresti dotedanje podrejenosti zlasti hrvaški partiji. V ospredje je postavila zahtevo po avtonomiji, enakem obravnavanju italijanske narodnosti v obeh republikah, proglasitvi dvojezičnih območij, dvojezičnosti, prilagoditvi mreže šolskih in kulturnih institucij, dopolnitvi koncepta narodnostne kulture, sodelovanju z matico, gospodarska podpora njene aktivnosti in tudi netendencioznem zgodovinopisju.⁵⁷

Pri preobrazbi Unije je ključno vlogo odigral njen tedanji predsednik Antonio Borme, eden redkih Italijanov – intelektualcev, ki se ni odločil za izselitev. Sobivanje večine in manjšine je razumel v okviru popolne dvojezičnosti, multikulturalizma, politične, kulturne in gospodarske samostojnosti narodnostne skupnosti, njenem kvalificiranem političnem predstavištvu in v preseganju »nacionalne države«. Zavzemal se je za zbližanje med tistimi, ki so »odšli« in tistimi, ki so »ostali« in za nov, svobodnejši odnos med narodnostno skupnostjo in matično državo.⁵⁸

Zlasti za hrvaške oblasti so bila sumljive nekatere težnje v Uniji kot so bile samostojna politična linija, preraščanje v politično stranko, zahteva po dialogu doma zlasti z organi federacije in s tujino. Borme je bil leta 1974 odstranjen, saj je za jugoslovanske oblasti v pripravah na osimske sporazume njegovo prizadevanje za manjšino, ki bi bila sposobna uveljaviti lastno subjektivnost in zahtevati svoje pravice, postalo moteče. Na čelo gibanja se je vrnil šele v času velikih sprememb leta 1988.⁵⁹

Unija se je tako vrnila v »objem« oblasti. Še sredi osemdesetih let so njeni predstavniki poudarili, da delo opravljajo v popolnem skladu z jugoslovansko notranjo in zunanjo politiko. Hkrati pa si je takrat Unija, čeprav ni imela političnih pristojnosti, začela prizadevati za

⁵⁶ Elaborat, str. 30–44.

⁵⁷ Antonio Borme: *Nuovi contributi sulla comunità italiana in Istria e a Fiume (1967–1990)*. A cura di Ezio Giuricin. Trieste-Rovigno 1995, str. XIII (dalje Borme, *Nuovi contributi*). Programska izhodišča 14. skupščine Unije so objavljena prav tam, str. 23–37.

⁵⁸ Borme, *Nuovi contributi*, str. XIII.

⁵⁹ Borme, str. XIII, XIV. AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1077. Zabeležka sestanka o ustavnem reguliranju položaja narodnostnih manjšin, 17. 10. 1973.

uvajanje socialne vloge in položaja italijanske narodnostne skupnosti. Postopoma je tudi vzpostavila stike z italijanskimi levimi strankami, pa tudi s Slovensko kulturno gospodarsko zvezo.⁶⁰

Prve stike z matico je italijanska narodnostna skupnost vzpostavila sredi šestdesetih let. Leta 1965 se je pričelo sodelovanje z Ljudsko univerzo v Trstu, ki je za to dobila pooblastilo italijanske vlade. Potekalo je po programu, na osnovanje katerega je imela Unija Italijanov šele v osemdesetih letih odločilni vpliv. Ena od tradicionalnih oblik sodelovanja je bil natečaj Istria Nobilissima, prvič razpisan leta 1967, na katerem je vsako leto sodelovalo okrog 200 udeležencev s področja kulture, umetnosti, raziskovalnega dela itd. Sredi sedemdesetih let so že ugotavljali, da so stiki z matičnim narodom zelo živahni, po sklenitvi Osimskih sporazumov pa so se še razširili. Najbolj razširjene oblike so bili seminarji za izpopolnjevanje prosvetnega kadra in strokovni izleti za pedagoške delavce in dijakke, gostovanja pevskih zborov, redna gostovanja stalnega gledališča, izmenjava učbenikov in knjig ter šolskih pripomočkov.⁶¹

Ni pa še prišlo do uradnih stikov z italijansko vlado, predstavnik katere je še leta 1982 takratnemu jugoslovanskemu veleposlaniku v Rimu Marku Kosinu zagotavljal, da je Italija po Osimu italijansko manjšino v Jugoslaviji odpisala, saj so zanje Jugoslovani, Italija pa naj bi imela z njimi stike le preko tržaške Ljudske univerze in Unije Italijanov.⁶² Obenem pa so jugoslovanske oblasti ugotavljale, da se je Italija pričela zanimati za manjšino in njen neenotno urejen položaj postavljati kot argument za to, da ni sprejela zaščitnega zakona za Slovence v Italiji. Leta 1984 je delegacijo italijanske narodnostne skupnosti sprejel predsednik Republike Italije Sandro Pertini, do leta 1989 pa se je Unija Italijanov za Istro in Reko v Italiji uveljavila kot legitimni partner v razgovorih z državnimi organi in političnimi strankami.

Med letoma 1971 in 1981 je število Italijanov v Sloveniji padlo za 27,1% (s 3.001 na 2.187, na Obali z 2.568 na 1.901), na hrvaškem pa celo za 33,1%. Hkrati je bila italijanska narodnost najbolj stara med vsemi v Jugoslaviji in je bila leta 1971 njena povprečna starost kar 43,6 let. Vzroke za takšen številčni osip je najti v ozemeljski razpršenosti, procesih urbanizacije, poenotenju sredstev javnega obveščanja, gospodarskem razvoju, ki je presegal slovensko povprečje, zaradi katerega se je manjšinsko prebivalstvo preseljevalo izven okvirov avtohtone poselitve, tja pa so se zlasti po letu 1971 ob Slovencih naseljevali delavci iz drugih jugoslovanskih republik, ki so si večinoma poiskali poceni stanovanja v starih mestnih četrtih. V popisih prebivalstva je tako poraslo število tistih, ki so se opredeljevali kot Jugoslovani, medtem ko so ostali nazadovali. Vse pogosteje je prihajalo tudi do nacionalističnih izbruhov prišlekov iz drugih republik, ki so se tam srečali s tujim jezikom in navadami in niso imeli odnosa do italijanske narodnosti, še manj pa privzgojeno kulturo sožitja.

K padeu števila tistih, ki so se opredeljevali kot pripadniki italijanske narodnostne skupnosti, je svoje prispevala tudi metodologija, uporabljena v popisu prebivalstva leta 1981, saj je bilo v treh obalnih občinah število oseb z italijanskim materinim jezikom (2.013) višje od onih, ki so se opredelili kot pripadniki italijanske narodnosti (1901). Veliko je bilo mešanih zakonov, »mešanec« pa se praviloma odloča za prevladujočo večino, kljub temu, da so v veliki večini mešanih družin govorili pretežno italijansko. Svoje so prispevale tudi normativne razlike med republikama, ki so se z ustavo leta 1974 še povečale, saj je v njej Slovenijo opredelila ustanavljanje SIS za prosveto in kulturo, medtem ko je na Hrvaškem Unija ostala

⁶⁰ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1105. Skupnost Italijanov Kopra, Izole, Pirana, 22. 5. 1972. Šk. 1094. Informacija o nekaterih aktualnih vprašanjih Unije Italijanov v SRS in SRH, 11. in 12. 5. 1984.

⁶¹ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1064. Informacija o Uniji Italijanov za Istro, Reko in njenem sodelovanju z matičnim narodom, 4. 9. 1989.

⁶² AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1097. Ambasada SFRJ v Rimu. Slovenska manjšina – italijanske pripombe, 8. 12. 1982.

edini uradni predstavnik manjšine. Na asimilacijo je vplivalo tudi nedosledno uveljavljanje dvojezičnosti, ki bi se morala vgraditi v vse pore življenja, od predšolske vzgoje do vsakdanjih stikov med ljudmi.⁶³

Problemska konferenca SZDL Koper, ki je 17. marca 1980 razpravljala o vprašanih italijanske narodnosti, je kot največje pomanjkljivosti opredelila nepopolno uresničevanje ali neuresničevanje dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju, nedosledno izvajanje statutarnih določil in skupščinskih sklepov, nezadovoljiv kulturni pretok med večino in manjšino, neuspehe pri uvedbi take šole, ki bi omogočila občanom obvladanje dvojezičnosti ne glede na vrsto šole, in premajhno izvajanje načel enakosti na področju toponomastike pri imenovanju ulic, krajev, ki ne upoštevajo skupne zgodovinske zapuščine. Sredi osemdesetih let je bil zunanji videz dvojezičnosti v treh obalnih občinah zagotovljen, tudi z enakopravnim videzom obeh napisov, uporabljali so se izvirni priimki. Precej odstopanja pa je bilo med normativno opredeljenostjo in dejansko rabo jezika.⁶⁴

Po sprejemu obeh ustav leta 1974 in ustanovitvi teles, ki so skrbela za zaščito narodnosti, je bila na normativni ravni italijanska (pa tudi madžarska) manjšina v Sloveniji nedvomno med najbolj zaščitenimi v Evropi. Kljub temu ji je grozila asimilacija in se je utapljala v večinskem narodu. Franco Juri je leta 1989 zapisal, da stojimo pred zgodovinskim paradoksom izginjanja in asimilacije ene izmed formalno-pravno najbolj varovanih narodnostnih manjšin v Jugoslaviji.⁶⁵

Italijansko narodnost, ki je živela ob najbolj odprti jugoslovanski meji, z razvitimi vsakodnevni stiki obmejnega prebivalstva, s številnimi oblikami sodelovanja z matičnim narodom, je vse bolj ogrožala večnacionalnost obalnega območja. Kot maloštevilna skupnost je še bolj kot ostali občutila gospodarsko in družbeno krizo, ki je v osemdesetih letih zajela Jugoslavijo. Objektivno se je njen položaj slabšal, kar je še povečevalo občutek ogroženosti, saj je okolje, tudi zaradi lastnih težav, kazalo vse manj razumevanja za varstvo ustavno opredeljenih posebnih pravic.

Zaščita, zasnovana v skladu z jugoslovansko in slovensko zakonodajo, je imela negativne učinke tudi zato, ker je narodnostno skupnost obravnavala kot enklavo, obdano z varnostnim pasom. Takšna skupnost pa se je sposobna obnavljati le v primeru, če so zagotovljeni nekateri pogoji, zlasti nataliteta, zadostno število pripadnikov in njihova koncentracija na območju, kjer živi. Teh pogojev italijanska narodnostna skupnost ni dosegala. Za razvoj je bila pomembna tudi lastna gospodarska dejavnost, ki bi ji dvignila tudi samozavest, bila vir sofinanciranja in obenem pomemben stabilizator narodnostnih čustev.⁶⁶

Od začetku osemdesetih let so poskušali povrniti zaupanje italijanskih staršev, saj so bili ti zaradi napak in težav, s katerimi so se srečevali v preteklosti, skeptični glede novih šolskih programov in uvedenih sprememb. Pot k povečanju vpisa v šole z italijanskim učnim jezikom

⁶³ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1182. Informacija z razgovora o popisu prebivalstva 1981, ki je bil 4. 10. 1982 pri obalni konferenci SZDL v Kopru. Šk. 1101. Ohalna konferenca SZDL Koper, Komisija za narodnostna vprašanja. Stališča o položaju šole z italijanskim učnim jezikom, 5. 6. 1979. Juri, Italijani v Jugoslaviji, str. 826.

⁶⁴ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1115. Sklepna stališča problemske konference SZDL Koper o vprašanih italijanske narodnosti, 3. 7. 1980. Vsebinska zasnova za usmeritev in stališča problemske konference SZDL o aktualnih vprašanih italijanske narodnosti na Ohali, 17. 3. 1980. Nekateri vidiki položaja italijanske narodnosti in uresničevanja njihovih posebnih pravic v občini Izola, maj 1980. Šk. 1067. INV. Vprašalnik o položaju narodnosti v alpsko-jadranskem prostoru, februar 1986.

⁶⁵ Juri, Italijani v Jugoslaviji, str. 823.

⁶⁶ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1064. Redno zasedanje Unije Italijanov za Istro in Reko, 9. 5. 1988. Šk. 1101. Ohalna konferenca SZDL Koper, Komisija za narodnostna vprašanja. Stališča o položaju šole z italijanskim učnim jezikom, 5. 6. 1979. Šk. 1083. Poročilo o stanju vzgoje in izobraževanja za pripadnike italijanske in madžarske narodnosti v SRS, 19. 11. 1980.

so videli v uvedbi take vrste izobraževanja, ki bi mladim zagotavljalo obvladanje dvojezičnosti ne glede na vrsto šole, ki jo obiskujejo.⁶⁷ Da bi to dosegli, so v programe vrtcev vnesli elemente drugega jezika in vzgojo za sožitje, v osnovnih šolah pa so organizirali skupne dejavnosti. Ko so septembra 1983 pričeli pouk v skladu z novim zakonom za področje šolstva narodnosti, so ugotavljali, da se je vpis v italijanske šole ustalil, velike probleme pa so imeli z uvedbo usmerjenega izobraževanja zaradi majhnega števila dijakov imele srednje šole.⁶⁸ Leta 1983 je bil podpisan tudi sporazum o priznavanju diplom med SFRJ in Republiko Italijo za ključne pedagoške smeri. Obenem se je v šolskem letu 1984/85 z osnovami italijanščine kot jezika okolja seznanjalo v pripravi na šolo 1.093 slovenskih otrok, italijanščine kot jezika okolja pa se je učilo 7.160 učencev osnovnih in 3.454 učencev srednjih šol s slovenskim učnim jezikom.

V šolskem letu 1983/84 je bilo v italijanskih vrtcih v treh slovenskih obalnih občinah 211 otrok (leta 1977 le 107), v osnovnih šolah 270, v letu 1984/85 pa v vrtcih 218 otrok, v osnovnih šolah pa 303. Porast vpisov so pripisovali večji skrbi za organizirano vzgojno-varstveno dejavnost, boljši organiziranosti mreže šol z italijanskim učnim jezikom in večji učinkovitosti vzgojno-izobraževalnega dela. Srednje šole je na petih različnih usmeritvah obiskovalo 145 dijakov. Na pedagoški fakulteti v Pulju so potekala predavanja in izpiti v italijanščini. Po posebnem programu, ki je obsegal italijanski jezik in metodiko pouka jezika, pa so lahko študirali na koprski enoti pedagoške akademije iz Ljubljane bodoči učitelji razrednega pouka na šolah z italijanskim učnim jezikom.

V šolskem letu 1979/1980 je bilo v obeh republikah v italijanskih vrtcih 430 otrok, v osnovnih šolah 1.062 učencev, v srednjih 615, skupaj torej 2.107. Do šolskega leta 1988/1989 se je njihovo število precej povečalo, saj je bilo to leto v vrtcih z italijanskim učnim jezikom 767 otrok, v štirinajstih osnovnih šolah 2.106 otrok, v sedmih srednjih šolah 943 dijakov, skupaj torej 3.816. Še naprej sta v Kopru delovala tudi oddelka pedagoške akademije.⁶⁹ Kot ocenjuje Loredana Debeljuh, rast števila vpisanih ni bil posledica številčne rasti italijanske narodnostne skupnosti, pač pa zlasti vpisovanja neitalijanskih otrok s heterogenim etno-lingvističnim poreklom. Ob tem se moramo zavedati, da so pripadniki italijanske narodnostne skupnosti med letoma 1950 in 1981 sklenili 72% mešanih zakonov.⁷⁰

Raziskava, izvedena v šolskem letu 1981/1982 je pokazala, da se je 50,5% otrok, ki so obiskovali italijanske šole, opredelilo za italijansko narodnost, 38,6% za hrvaško ali slovensko, 10,2% je bilo neopredeljenih. Italijanščino je kot materin jezik navedlo 62% učencev, slovenščino ali hrvaščino 13,6, oba pa 24,4%. Takšna opredelitev kaže na to, da je bila takrat v italijanskih šolah zelo prisotna interkulturalna dimenzija, ki pa je obenem prispevala k tihi asimilaciji italijanske komponente.⁷¹

⁶⁷ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1115. Sklepna stališča problemske konference SZDL Koper o vprašanjih italijanske narodnosti, 3. 7. 1980. Vsebinska zasnova za usmeritev in stališča problemske konference SZDL o aktualnih vprašanjih italijanske narodnosti na Obali, 17. 3. 1980. Nekateri vidiki položaja italijanske narodnosti in uresničevanja njihovih posebnih pravic v občini Izola, maj 1980.

⁶⁸ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1115. Zavod za šolstvo. Informacija o vzgoji in izobraževanju za pripadnike italijanske narodnosti in o vzgoji za sožitje, 2. 7. 1982.

⁶⁹ V Kopru so imeli 5. 9. 1988 v vrtcih 3 oddelke, v osnovni šoli 8, v srednji 4, v Bertokih sta bila v vrtcu 2 oddelka, v osnovni šoli 2, v Hrvatinih 1 oddelki vrtca in 1 osnovne šole, v Semedeli 3 oddelki vrtca in 2 osnovne šole, v Izoli 4 oddelki vrtca, 8 osnovne šole in 10 srednje, v Piranu 3 oddelki vrtca, 8 osnovne šole in 4 srednje, v Luciji 3 oddelki vrtca in 4 osnovne šole, v Strunjanu po 1 oddelki vrtca in osnovne šole, v Sečoveljah 2 oddelka vrtca in 3 osnovne šole. V obeh republikah je bilo skupaj v vrtcih 46 oddelkov, v osnovnih šolah 139, v srednjih šolah 73 in na univerzi 4. Bogulin-Debeljuh, Etnična identiteta, str. 138, 139.

⁷⁰ Bogulin-Debeljuh, Etnična identiteta, str. 139, 156.

⁷¹ Bogulin-Debeljuh, Etnična identiteta, str. 144, 145.

Leta 1986 so Italijani v Jugoslaviji izdajali dnevnik *La voce del popolo*, revijo za družbeno in kulturna vprašanja *Panorama*, otroško revijo *Il Pionire*, trimesečnik *La Battana*, revijo za prosvetne delavce *Scuola nostra*, obalna samoupravna interesna skupnost pa je občasno izdajala publikacijo *L'informatore*. Občasno so izhajale tudi literarne publikacije *Lasa pur Dir*, *La Colomba* in *Voci della Medusa*. Radio Koper je dnevno oddajal 14 ur programa v italijanščini, TV Koper pa 7 ur. Vsa komunikacijska sredstva so bila vključena v odgovarjajoče institucije večinskega naroda in jih je delno subvencionirala država.⁷²

Raziskovalno delo je ob Inštitutu za narodnostna vprašanja iz Ljubljane opravljal Center za zgodovinske raziskave iz Rovinja, ki ga je Unija Italijanov ustanovila leta 1968. V njegovem okviru je delovalo pet oddelkov in sicer 1. splošna zgodovina regije, 2. etnografija, 3. romanska dialektologija, 4. zgodovina delavskega gibanja, 5. zgodovina narodnoosvobodilnega gibanja v regiji. Od leta 1985 je delovala posebna sekcija v Kopru. Inštitut ima zelo pomembno knjižnico in arhivsko gradivo o zgodovini Istre, podedovano po nekaterih samostanskih in drugih knjižnicah z istrskega območja. Svoje raziskave objavlja v rednih zbirkah: *Atti* (od 1969), *Quaderni* (od 1979), *Etnia* (od 1989), *Mongrafie* (od 1981), *Documenti* (od 1979), *Ricerche sociali*.⁷³

V slovenskih obalnih občinah so delovala štiri italijanska kulturna društva za odrasle in eno za šolsko mladino. Sodelovala so v kulturnem dogajanju obalnih občin, pa tudi z zamejstvom. Ena najpomembnejših manifestacij so bila Koprski srečanja – *Incontri Capodistriani*, ki so postajala mednarodno srečanje narodov in narodnosti. Druga pomembna prireditel je srečanje pisateljev ob meji. Med njegovimi pobudniki je bil pisatelj Fulvio Tomizza, doma iz Materade, avtor več del, ki govorijo o povojnem dogajanju v Istri in izseljevanju njenih prebivalcev.⁷⁴

Potem ko je bila italijanska narodnost prva leta po Spomenici o soglasju skoraj brez izobražencev, se je položaj z leti položaj pričel spreminjati, k čemur je pripomogel tudi vse večji interes italijanske vlade. Sredi osemdesetih let so se med italijansko narodnostno skupnostjo pojavile zahteve po restrukturiranju Unije in osvoboditvi od ideološke podrejenosti. Tako je leta 1987 skupina koprskih Italijanov na javnost in institucije nasloвила »apel«, s katerim je opozarjala na agonijo italijanske narodnosti, zahtevala priznanje odrezani manjšini na Cresu, Lošnji in še v nekaterih delih hrvaške Istre ter se odločno postavila po robu poskusom sprejemanja zveznega zakona o uporabi jezikov in nacionalnih simbolov narodnostnih skupnosti (pobudo zanj je dala SR Srbija), kjer bi se pravno uveljavilo načelo številčnosti in strnjnosti. Hkrati je apel vseboval izrecno zahtevo po politični demokratizaciji in omogočanju pluralističnega delovanja tudi v okviru narodnostne skupnosti. Kot piše Franco Juri, je prvič v povojni zgodovini del italijanske narodnostne skupnosti neposredno pozval njene pripadnike k dostojanstvenemu uporabi proti logiki vdanosti, monolitizmu in politični podrejenosti. Sledile so javne tribune, polemike, »rehabilitacije« nekaterih odrinjenih akterjev narodnostnega političnega življenja (tudi Bormeja), marca 1988 pa ustanovitev neodvisnega manjšinskega gibanja – Skupine 88. Ta skupina je tudi zahtevala svoj del v vodstvu Unije, ki so ji med drugim odrekli pravico, da predstavlja vse Italijane v Jugoslaviji, in ustrezno vlogo v družbenopolitičnem življenju na Obali. Njeni člani so bili aktivni v okviru obalne ZSMS in so se povezovali z nekaterimi političnimi strankami Furlanije-Juljske krajine (zeleni, radikali).

Po konferenci Unije konec decembra 1988 se je skupina razdelila na skupino Istria, ki naj bi imela večnacionalni značaj, in na Skupino 88, ki naj bi imela le italijansko članstvo in bila del Unije, katera je konec osemdesetih let razširila stike z matičnim narodom, predvsem s

⁷² Bogulin-Debeljuh, *Etnična identiteta*, str. 149.

⁷³ Bogulin-Debeljuh, *Etnična identiteta*, str. 161.

⁷⁴ AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1065. Poročilo o uresničevanju pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v SRS v obdobju 1981–1985. Šk. 1067. INV. Vprašalnik o položaju narodnosti v alpsko-jadranskem prostoru. februar 1986. Šk. 1064. Informacija o centru za zgodovinske raziskave Rovinj, 22. 4. 1989.

strankami ustavnega loka v Trstu in z vsemi tremi klubi istrskih beguncev. Skupina 88 je imela za cilj delovati na celotnem istrsko-kvarnerskem prostoru in si je prizadevala spodbujati Italijane, da bi postali aktivni politični subjekt v kontekstu družbe, v kateri so živeli.

Slovenska in manjšinska demokratizacija sta potekali vzporedno in v prepletanju prizadevanj po spoštovanju avtonomije in suverenosti nacionalnih subjektov, pravne države in človekovih pravic. Vprašanje političnega pluralizma, svobode tiska, jezikovnih pravic, odprtosti meje in svobodnih stikov z matico, približevanje Evropi in vprašanje gospodarskih temeljev v luči prodiranja tržne ekonomije so tako postala jedro vse pogostejših in živahnih razprav v okviru narodnostne skupnosti.⁷⁵

Kot je zapisala Loredana Debeljuh, je Istra plurikulturalna in plurijezična regija, kjer je zgodovinsko sožitje različnih etničnih realnosti pripeljalo do oblikovanja avtohtonega istrskega prebivalstva, ki je glede na etnično in jezikovno pripadnost večnarodnostno in večjezično. Govori različne jezike in dialekte, združuje pa ga zavest o pripadnosti skupnemu ozemlju s skupno zgodovinsko usodo. Istrani so preživljali skupne sociokulturne in politične izkušnje, skupaj so preživljali zgodovinske dogodke tega območja, ki je bilo priča političnim napetostim in katerih posledice so vedno plačala prav istrska ljudstva.⁷⁶ Dvajseto stoletje je z italijanskim fašizmom, drugo svetovno vojno in povojnim dogajanjem, zlasti z množičnim odhodom italijanskega življa, v Istro usodno zarezalo. Pot k ponovnemu sožitju je lahko le, kot je v smernicah za skupščino Unije Italijanov leta 1971 zapisal Antonio Borme, »v razvijanju pravičnih odnosov med ljudmi, v razumevanju, ki zadovoljuje zahteve vsakega posameznika, tako da bo vsakdo imel občutek, da resnično živi v svoji hiši.«⁷⁷

Summary

Italian Ethnic Community in Slovenia between 1954 and 1990

Nevenka Troha

In the former Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia) the Italian minority lived solely in Dalmatia and on certain islands. These Italians belonged mostly to the higher classes, and, unlike Slovene and Croatian minorities in Italy that had absolutely no rights, were well-protected according to the standards of the time. Some of them nevertheless moved away, and Italian diplomatic sources reported that they numbered 6,226 people in 1938.

After World War II Italians living in Istria and the islands, which was the area incorporated into the B Zone of the Julian region, were first under the Yugoslav military administration. In agreement with the Peace Treaty between Slovenia and Italy the Federative People's Republic of Yugoslavia (People's Republic of Croatia) annexed extensive areas with an ethnically mixed population: parts of Istria, the islands, Rijeka and Zadar. Italians living in these areas massively opted for Italian citizenship and moved to Italy. According to Yugoslav government sources 114,000 of them had moved away by 1952. The area that was annexed to the People's Republic of Slovenia in 1947, however, was ethnically homogenous. Most of the people previously living in this area had namely been Italians who had moved there during the Italian occupation, opted for Italy (21,332 option applications had been granted) afterwards and moved away before the end of WWII. The area populated with autochthonous Italians (called the District of Koper at the time), which according to the 1946 estimate of Carlo Schiffrer was populated by 28,300 Slovenes and 29,000 Italians, was annexed to Slovenia in October 1954 in accordance with the 1954 Memorandum Agreement. After that, as many as 25,062 Italians emigrated from there between 1945 and 1957.

⁷⁵ Juri, Italijani v Jugoslaviji, str. 827. Bogulin-Debeljuh, Etnična identiteta, str. 136, 152, 153. AS, f. 537, RKSZDL, šk. 1064. Ugotovitve, stališča in predlogi OK SZDL Koper o uresničevanju pravic pripadnikov italijanske narodnosti v občini Koper, 27. 10. 1988.

⁷⁶ Bogulin-Debeljuh, Etnična identiteta, str. 203.

⁷⁷ Borme, Nuovi contributi, str. XIII.

In the 1957 (February 28) census as few as 3.311 (3,26 % of the population) people living in the (extended) District of Koper stated that they were of Italian nationality. According to the 1961 census the three Slovene littoral municipalities numbered 2.537 Italians; in 1971 there were 2.547 Italians living in the Socialist Republic of Slovenia (or 13,8 % in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia), and in 1981 2.187 (2.288 people whose native tongue was Italian), or 14,5 % in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. The position of Italians living in Slovene Istria had therefore drastically changed (the same goes for the Croatian part of Istria). Since 1945, during the time of the Yugoslav military administration, this formerly numerous, economically and socially predominant nation suffered mass emigration and turned into a small national minority with a very unfavorable demographic, social and economic structure. The Yugoslav government demanded of them total loyalty to the communist principles. Since these Italians had chosen not to move back to Italy the Italian government viewed them as the so-called »red« traitors of their homeland, and for many years they had been completely ignored. This situation further enhanced the feelings of helplessness and of isolation from the Slovene majority. The minority established first contacts with Italy only in the middle of the 1960's.

The Special Statute, a supplement to the Memorandum Agreement, represents the basis for the protection of the Italian minority in Slovenia. During the first few years Slovene authorities often breached some of its provisions, especially those referring to the use of the Italian language, bilinguality in written sources, and bilingual public signs. A turning point for national minorities in the Federative People's Republic of Yugoslavia came with the resolutions of the Yugoslav Communist Party Central Committee on national minority rights, which were adopted on March 2, 1959. Previously only principal ideas thus started to materialize in the legislation on minorities. This was aptly reflected in the 1963 and 1974 constitutions of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia, as well as in the constitutions of the Socialist Republic of Slovenia that were adopted in the same years. Rights of both nations were also defined by the provisions of more than sixty Republic bills and other regulations. Especially important were the bills on education. The regulation that ensured an adequate representation of nationalities in the Republic and municipal assemblies was adopted in 1989 by Article 6 of the 36th Amendment of the Constitution of the Republic of Slovenia. Article 64 of the Constitution of the Republic of Slovenia, adopted on December 23, 1991 acknowledges the autochthonous status of the Italian and Hungarian minorities, which means that regardless of their numbers these minorities enjoy all the rights stipulated in international conventions on minority protection, including the right to have their representatives in the state assembly.

The situation of the sparse Italian minority was hindered by the fact that it was divided between two republics and had three different systems of protection – in Slovenia (in the Koper area), in the Buje area, where it was protected by the Special Statute, and in the municipalities of the Socialist Republic of Croatia that had been proclaimed bilingual; outside of these municipalities, for instance in Pulj or Poreč, the community had no minority protection. On the normative level, and for the most part in practice as well, the Italian minority enjoyed better protection in the Socialist Republic of Slovenia.

The central organization of the Italian national minority in Yugoslavia was named *Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume* (Union of Italians from Istria and Rijeka), a collective member of the People's Front, or the Socialist Workers' Union. Its activities took place in different cultural and educational societies, which were replaced by Italian communities in 1971. The 1971 Union of Italians Assembly represented a turning point in that the central organization of the Italian national community tried to abolish its subordinated status, especially in regard to the Croatian Communist Party. Minority's demands focused on claims for autonomy, equal treatment of the minority in both republics, proclamation of bilingual areas, bilingual status, adapting the network of educational and cultural institutions to the current situation, revision of the concept of national culture, cooperation with the Italian state, and economic support of minority activities. The key figure in changing the Union was Antonio Borme, its president at the time. In 1974 he was removed, returning to lead the movement only in the time of great changes in 1988. In the mid-1980's the Italian minority voiced demands for a complete restructuring of the Union and for the abolishment of ideological subordination. An independent minority movement was established in March 1988. Named *Skupina 88* (The 88 Group), it tried to stimulate members of the Italian minority to become active political subjects within the majority society.

After both constitutions had been adopted in 1974 and the bodies for minority protection had been established, the Italian (as well as the Hungarian) minority became among the best normatively protected minorities in Europe. Still, it was on the verge of extinction, threatened to become assimilated within the majority nation. Treated as an enclave, the community could have regenerated itself only if it had met certain conditions; especially important were the natality, an adequate number of its members, and the degree of their concentration in the area where they lived. These were the conditions that the Italian minority could not meet.